

*Theme of the issue “The essences and meanings of architectural competitions”
Žurnalo numerio tema „Architektūros konkursų esmės ir prasmės“*

ARCHITEKTŪROS KOKYBĖS UŽTIKRINIMO PRIEMONĖS VIEŠŪJŲ PIRKIMŲ TEISINIO REGULIAVIMO SISTEMOJE

Daiva Bakšienė^a, Kristina Matvejenkaitė^b

^aJSC „Architektūros projektų valdymas ir konsultacijos“, Vingrių g. 25-4, 01309 Vilnius, Lietuva

^bAdvokatų kontora Kairevičius Juzikis, A. Goštauto g. 40A, 01112 Vilnius, Lietuva

El. paštas: ^aapv@mail.lt (korespondencijos autorius); ^bkristina.matvejenkaite@akj.lt

Įteikta 2013 04 10; priimta 2013 05 20

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjamos viešųjų pirkimų teisinio reguliavimo nuostatos, darančios ar galinčios daryti įtaką valstybės, savivaldybių biudžetų ar Europos Sąjungos struktūrinių fondų lėšomis statomų statinių architektūros kokybės užtikrinimui, taip pat aptariami aktualūs statinių statybos teisinio reguliavimo klausimai, kuriais vadovautis privalo ir statytojo statusą įgyjančios perkančiosios organizacijos, vykdydamos viešuosius pirkimus statinių projektavimo srityje bei įgyvendindamos projektinius sprendinius. Pagrindinis dėmesys straipsnyje skiriamas dažniausiai minimoms projektuotojo parinkimo bei architektūrinių projekto sprendinių reikalavimų nustatymo problemoms. Remiantis atliktu teisės aktų ir kitų šaltinių nuostatų tyrimu, formuluojamos išvados, atskleidžiančios esamo statybos bei viešųjų pirkimų teisinio reguliavimo ydas, trukdančias efektyviai įgyvendinti tiek mūsų šalies, tiek Europos Sąjungos dokumentuose keliamus tikslus užtikrinti architektūros, kaip viešojo intereso dalyko, kokybę.

Reikšminiai žodžiai: architektūra, viešieji pirkimai, projekto konkursas, statyba, statytojas, projektuotojas, architektūros kokybė, statinio architektūros reikalavimai.

Nuoroda į šį straipsnį: Bakšienė, D.; Matvejenkaitė, K. 2013. Architektūros kokybės užtikrinimo priemonės viešųjų pirkimų teisinio reguliavimo sistemoje, *Journal of Architecture and Urbanism* 37(2): 122–132.

Įvadas

Europos Sąjungos institucijos vis didesnę dėmesį skiria architektūros kokybės klausimams. Ne viename šių institucijų priimtame dokumente yra nustatytos esminės valstybių narių įgyvendinamos architektūros politikos gairės, įvertinta architektūros reikšmė, jos įtaka visuomenės gyvenimui. Antai Taryba pažymi, kad architektūra yra fundamentalus kiekvienos valstybės istorijos ir kultūros požymis bei gyvenimo produktas, atspindintis esminę kūrybinės išraiškos priemonę kasdieniniame piliečių gyvenime bei sudarantis ateities kultūros paveldą (Tarybos rezoliucija 2001/C73/04). Architektūrinis projektavimas, pastatų kokybė, jų derinimas prie aplinkos, gamtos bei miesto landšafto paisymas ir pagarba valstybiniam bei privačiam paveldui yra pripažintas viešojo intereso klausimu (Europos Parlamento... 2005/36/EB). Taip pat pabrėžiama, kad architektūra puikiai rodo, kaip kultūra gali prisidėti prie tvaraus vystymosi, atsižvelgiant į jos poveikį

kultūriniam miestų aspektui, ekonomikai, socialinei sanglaudai ir aplinkai. Architektūra savo įvairove, kokybe ir kūrybiškumu atlieka integruojantį ir inovacinį vaidmenį tvariu būdu vystant miestus, visų pirma, padėdama suderinti kartais besiskiriančius pastatų ir kraštovaizdžio išsaugojimo reikalavimus, gyventojų teisėtus siekius ir miestų plėtros kontrolę, prisidėdama prie miesto gyventojų kultūrinio turtėjimo bei gyvenimo kokybės, taip pat prie miestų ekonominio, komercinio ir turistinio dinamizmo (Tarybos išvados 2008/C319/05).

Lietuvoje architektūros, kaip vienos iš svarbiausių ir ilgiausiai išliekančių žmogaus kultūrinės veiklos rezultatų, svarbą įtvirtino ir nuoseklesnio, racialesnio bei darnesnio valdymo, planavimo ir įgyvendinimo teisinio reguliavimo sąlygas nustatė Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintas Lietuvos Respublikos architektūros politikos kryptį aprašas (LR architektū-

ros... 2005). Įgyvendinant šio aprašo nuostatas 2009 m. buvo parengta Lietuvos Respublikos architektūros įstatymo koncepcija (LR architektūros... 2009), o 2012 m. – Architektūros įstatymo projektas, kuriame architektūra įvardinta kaip sukurianti kokybišką ir subalansuotą bei tautos savitumą atspindinčią ir kultūriniu išliekamuju požiūriu vertingą aplinką bei pripažinta viešojo intereso dalyku (LR architektūros... 2012).

Taigi architektūros svarbos visuomenės gyvenimui pripažinimo Europos Sąjungos teisės aktuose, taip pat programiniuose Lietuvos dokumentuose netrūksta, tačiau kartu nenutyla ir viešai reiškiamą kritiką, kad visuomenės interesai architektūros, ypač viešųjų pirkimų, srityje atstovaujami itin blogai, kad esamas Lietuvos viešųjų pirkimų teisinis reguliavimas bei jame įtvirtintas mažiausios kainos kriterijus neužtikrina visuomenei svarbių statinių architektūrinės kokybės, kad biudžeto lėšos statant ar rekonstruojant statinius, formuojant jų architektūrą panaudojamos labai neefektyviai, o kartais net visuomenei žalingai.

Girdint šią kritiką kyla klausimas, kaip anksčiau išdėstyti puikias intencijas turintys programiniai siekiai atsispindi Lietuvos norminėje, perkančiąsias organizacijas įpareigojančioje viešųjų pirkimų bei statybos teisinio reguliavimo sistemoje, ir ar šiuo metu galiojančios jo nuostatos yra pajėgios užtikrinti aukštą iš valstybės ar savivaldybės biudžetų, taip pat iš Europos Sąjungos struktūrinių fondų statomų statinių architektūros kokybės lygį¹.

Pristatomos temos atžvilgiu svarbu paminėti, kad gana dažnuose ir išsamiuose statybos procesų, taip pat viešųjų pirkimų procedūrų teisinio reguliavimo bei jo taikymo tematikai skirtuose Lietuvos autorių moksliniuose darbuose bei užsienio šaltiniuose nėra skiriamas specialus dėmesys architektūros kokybės užtikrinimo ir konkrečių jo priemonių klausimams, trūksta mokslinės, ypač teisinės šių klausimų analizės. Šią situaciją galima būtų paaiškinti tuo, kad užsienio valstybėse, ypač tose šalyse, kurios garsėja savo kokybiška architektūra, pastebimos gilios ir iš kartos į kartą perduodamos kokybiškos architektūros puoselėjimo tradicijos, kurios daugeliu atveju veikia kaip nerašytos normos, savaime suprantami principai, kokia turi būti architektūra, ir pagal kurias net ir be griežtų teisinių įpareigojimų pavyksta išlaikyti aukštą architektūros kokybę. Taip pat šiose šalyse didelis vaidmuo tenka autoritetingiems architektams, kurių kaip ekspertų nuomonė, net jei ji nėra įpareigojanti, vertinama ir į

ją atsižvelgiama. Stebint Lietuvoje vykstančius teritorijų planavimo ir statinių statybos procesus tenka pripažinti, kad Lietuvoje kol kas nėra išugdyta panaši architektūrinė visuomenės savimonė, todėl atsiranda poreikis aukštos architektūros kokybės siekti kitomis priemonėmis, iš kurių viena galėtų būti architektūros kokybės kriterijų įtvirtinimas teisės aktuose bei atitinkamų mechanizmų jų įgyvendinimo priežiūrai sukūrimas. Neabejotina, kad meninė, kūrybinė architektūros specifika – tai papildomas iššūkis bandant sureguliuoti minėtus klausimus, tačiau taip pat neabejotina, kad tokia visuomenei svarbi sritis negali būti palikta savieigai, o bendros visuomenės lėšos negali būti naudojamos neatsižvelgiant, o kartais net prieštaraujant tos pačios visuomenės interesams. Svarbiausios esamos ir galimos architektūros kokybės užtikrinimo priemonės viešųjų pirkimų teisinio reguliavimo sistemoje ir yra plačiau aptariamoms šiame straipsnyje.

Aktualios viešųjų pirkimų teisinio reguliavimo nuostatos

Kadangi šiame straipsnyje apsiribojama konkrečių ir daugiau teisinio pobūdžio architektūros kokybės užtikrinimo priemonių analize, tarp jų viešųjų pirkimų procedūromis ir reikalavimais, toliau pateikiamas autorių vertinimas, ar teisės aktuose, t. y. Viešųjų pirkimų įstatyme (LR viešųjų... 1999), nustatytos architektūrinių paslaugų (darbų)² pirkimų taisyklės turi kokios nors realios ir efektyvios įtakos siekiant užtikrinti architektūros kokybę, ar šių taisyklių pakanka, kokios papildomos ar naujos nuostatos ir (ar) viešųjų pirkimų procedūrų reikalavimai galėtų duoti geresnių rezultatų ir ar iš esmės Viešųjų pirkimų įstatymas yra pakankamas ir būtent tas dokumentas, kuriame gali ir turi būti numatyti pamatiniai architektūros kokybės teisiniai saugikliai.

Žinoma, reikia pripažinti, kad pirmiausia visą analizuojamos situacijos keblumą lemia tai, jog nėra ir, matyt, negali būti surastas bendras vardiklis, kuris leistų visoms viešųjų pirkimų procedūroms, susijusioms su architektūrinių paslaugų (darbų) pirkimu, pasiekti

¹ Pažymėtina, kad dar 2001 m. Europos Sąjungos Taryba kreipėsi į Komisiją su raginiu siekti užtikrinti architektūros kokybę ir kultūros paveldo išsaugojimą naudojant Struktūrinius fondus (Tarybos rezoliucija 2001/C73/04).

² Toliau šiame straipsnyje paslaugų ir darbų sąvokos nurodomos kartu, nors Viešųjų pirkimų įstatyme architekto atliekami projektavimo darbai priskiriami paslaugoms (LR viešųjų... 1999, 2 priedėlio 12 p.), tačiau toks priskyrimas yra problemiškas, nes pagal Civilinio kodekso nuostatas projektavimo darbai nėra priskiriami paslaugoms, o užsakomi būtent pagal projektavimo darbų rangos sutartį, t. y. laikomi darbais, o ne paslaugomis (LR civilinis kodeksas 2000, 6 knygos ketvirtos skirsnio 6.700–6.704 str.). Dėl apimties stokos ši problematika straipsnyje nėra išsamiau nagrinėjama ir tik atkreipiamas dėmesys, kad tinkamas šių sąvokų parinkimas ir naudojimas bei jų suderinimas teisės aktuose taip pat gali turėti reikšmingos įtakos architektūros kokybei užtikrinti.

aukščiausios architektūros kokybės vienodomis priemonėmis. Neišvengiamai turi būti palikta vietos perkančiųjų organizacijų laisvei nuspręsti, kokios procedūros ir (ar) konkretūs reikalavimai turi būti taikomi vienoje ar kitoje situacijoje priklausomai nuo konkrečių aplinkybių ir siekiamo rezultato. Tik pripažinus šios ribos, skiriančios laisvę pasirinkti ir privalomus reikalavimus, reikalingumą turi būti atsakyta ir į klausimą, kur ta riba turi būti nubrėžta, kad veikimo laisvė nebūtų suteikta neatsižvelgiant į architektūros kokybę ir kad, atvirkščiai, architektūros kokybės siekiui skirtos griežtos taisyklės nesudarytų prielaidų pernelyg sudėtingam, ilgam ir brangiam ir dėl to neproporcingam teisiniui reguliavimui, nepateisinančiam tokių architektūros kokybės tikslų (Volker 2010³).

Pereinant prie konkrečių Viešųjų pirkimų įstatymo nuostatų, iš imperatyvių (privalomų) nuostatų, reikšmingų būtent architektūros kokybei užtikrinti, kai perkamos architekto paslaugos (darbai), minėtinos šios:

- 1) perkančiosios organizacijos viešųjų pirkimų procese yra įpareigotos laikytis viešųjų pirkimų principų, t. y. lygiateisiškumo, nediskriminavimo, abipusio pripažinimo, proporcingumo ir skaidrumo (LR viešųjų... 1999, 3 str. 1 p.);
- 2) perkančioji organizacija, pirkdama darbus, paslaugas ar prekes, turi siekti racionalaus lėšų panaudojimo (LR viešųjų... 1999, 3 str. 2 p.);
- 3) nustatydamą numatomo pirkimo vertę perkančioji organizacija privalo laikytis tokios vertės nustatymo reikalavimų, kad nebūtų galimybės manipuliuoti verte siekiant išvengti Viešųjų pirkimų įstatymo nuostatų taikymo pirkimui (LR viešųjų... 1999, 9 str.);
- 4) pirkimo dokumentuose turi būti nustatyti kvalifikaciniai reikalavimai tiekėjams, techninės specifikacijos, pasiūlymų vertinimo kriterijai ir sąlygos, kt., taip pat pirkimo dokumentai turi būti tikslūs, aiškūs, be dviprasmybių (LR viešųjų... 1999, 24 str.);
- 5) jei Viešųjų pirkimų tarnyba patvirtina techninėms specifikacijoms taikomus reikalavimus, šie reikalavimai perkančiosioms organizacijoms yra privalomi (LR viešųjų... 1999, 25 str. 1 d.);
- 6) techninės specifikacijos turi būti suformuluotos taip, kad užtikrintų konkurenciją ir nediskriminuotų tiekėjų (LR viešųjų... 1999, 25 str. 2 d.);

- 7) perkančiosios organizacijos nustatyti minimalūs kandidatų ar dalyvių kvalifikacijos reikalavimai negali dirbtinai riboti konkurencijos, jie turi būti pagrįsti ir proporcingi pirkimo objektui, tikslūs ir aiškūs (LR viešųjų... 1999, 32 str. 1 ir 2 d.).

Šie reikalavimai atrodytų gana aiškiai ir pakankamai apibrėžia pagrindines perkančiosios organizacijos veiksmų gaires, kurios skirtos sudaryti vienodomis galimybėmis visiems galimiems tiekėjams dalyvauti pirkimo procese ir iš jų parinkti patį tinkamiausią tiekėją, kuris padėtų perkančiajai organizacijai pasiekti norimą rezultatą. Tačiau tiek šiose nuostatose, tiek kitose nepaminėtose viešųjų pirkimų taisyklėse užkoduotos ir problemos. Pirmiausia pagrindinis viešųjų pirkimų tikslas susietas su vieninteliu kriterijumi – racionalių lėšų panaudojimu, tačiau jo turinys nėra konkrečiau apibrėžtas įstatyme ir jis palieka vietos skirtingoms interpretacijoms bei galimybei racionalių lėšų panaudojimą vertinti tik pagal siaurą požymių ratą, kuris gali neapimti esminių architektūros kokybės kriterijų⁴ (Viešųjų pirkimų... 2006). Kitas svarbus aspektas – tarp anksčiau paminėtų privalomų nuostatų nėra kitų architektūros kokybei užtikrinti reikalingų procedūrų ir jos įstatyme numatytos tik kaip galimos, t. y. priklausančios nuo pačių perkančiųjų organizacijų valios. Pavyzdžiui, didelę reikšmę, ar viešieji pirkimai padės pasiekti aukštą architektūros kokybę, turi tai, kaip ir kokie techniniai bei kiti reikalavimai bus suformuluoti tiekėjui, pagal kuriuos jis turės atlikti darbą (suteikti paslaugas), tačiau įstatyme nėra išskirta konkrečių reikalavimų, kurie galėtų būti taikomi būtent architektūros kokybės tikslais. Tikslus ir išsamus tokių reikalavimų suformulavimas, atitinkantis perkamų darbų (paslaugų) poreikį, yra svarbus ir vienam iš esminių viešųjų pirkimų etapų, t. y. pateiktiems pasiūlymams vertinti ir laimėtoju parinkti, nes būtent iš užduoties, pateiktos tiekėjui, perkančioji organizacija sprendžia, ar vertinti pasiūlymus pagal jų kainą, t. y. pasirenkant tą, kurio kaina mažiausia, ar pagal tai, kuris iš pasiūlymų yra ekonomiškai naudingiausias, t. y. atitinka ne tik kainos, bet ir kitus keliamus reikalavimus pirkimo

³ Šiame moksliniame darbe gana plačiai nagrinėjamos architektūros kokybės kriterijų nustatymo problemos, taip pat analizuojami architektūros kokybei užtikrinti skirtų viešųjų pirkimų procedūrų poreikio, jų pobūdžio ir vykdymo specifikos klausimai.

⁴ Pavyzdžiui, Viešųjų pirkimų pasiūlymų vertinimo ekonomiškai naudingiausio pasiūlymo arba mažiausios kainos vertinimo kriterijumi rekomendacijų (Viešųjų pirkimų... 2006) 3 punkte aiškiai paliekama laisvė perkančiosioms organizacijoms pačioms įvertinti šio tikslo atitiktį, t. y.: „Perkančioji organizacija sprendimą ar pasiūlymus vertinti pagal ekonomiškai naudingiausio pasiūlymo kriterijų ar pagal kainą turi priimti, prieš rengiant pirkimo dokumentus. Priimant sprendimą turi būti atsižvelgta į konkretaus pirkimo ypatybes ir į tai, kuris vertinimo būdas leistų geriau pasiekti VPĮ nustatytą pirkimų tikslą – vadovaujantis VPĮ reikalavimais sudaryti pirkimo sutartį, leidžiančią įsigyti perkančiajai organizacijai (atlikti pirkimą įgaliojusiai perkančiajai organizacijai) ar tretiesiems asmenims reikalingų prekių, paslaugų ar darbų, racionaliai naudojant tam skirtas lėšas“.

objektui⁵. Taigi, kadangi pati perkančioji organizacija turi teisę spręsti dėl aptartų reikalavimų pirkimo objektui parinkimo tiekėjams ir Viešųjų pirkimų įstatymas detalai minėtų klausimų nereguliuoja, šie reikalavimai gali būti taip sąmoningai ar dėl kvalifikacijos stokos ydingai suformuluoti, kad net ir vertinant tiekėjų pasiūlymus pagal ekonomiškai naudingiausio pasiūlymo principą lemiamą reikšmę turės pasiūlymo kaina, o ne kitos pasiūlymo savybės ir (ar) techniniai sprendimai, nes jiems tiesiog bus suteiktas nepakankamas lyginamasis svoris ar nežymi svarba.

Dar vienas keblus klausimas yra susijęs su architektų teikiamų paslaugų (atliekamų darbų) priskyrimu tam tikrai viešųjų pirkimų rūšiai, t. y. viešajam darbų pirkimui ar viešajam paslaugų pirkimui. Jeigu, pavyzdžiui, pirkimų objektas yra statinio projekto parengimas, pagal Viešųjų pirkimų įstatymo 2 priedėlyje (LR viešųjų... 1999) pateiktą veiklų sąrašą, kuriam priskiriamos ir architektų paslaugos, toks pirkimas bus vykdomas kaip viešasis paslaugų, bet ne darbų pirkimas. Todėl šio pirkimo metu turi būti vadovaujamasi ir būtent paslaugų pirkimo atvejais nustatyti techninės specifikacijos apibrėžimu Viešųjų pirkimų įstatyme, kuriame numatyta, kad techninė specifikacija apima paslaugai reikalingus duomenis, tokius kaip kokybės lygio, poveikio aplinkai rodiklių, visų reikalavimų (taip pat ir galimybės naudotis neįgaliesiems) ir jų atitikties įvertinimo atlikimo, eksploatacinių savybių, kt. duomenis (LR viešųjų... 1999, 3 priedėlio 2 p.). Tačiau šiame specifikacijos apibrėžime nepateikta jokių kriterijų ir (ar) duomenų, kurie galėtų būti skirti ne tik architektų teikiamų paslaugų kokybei, bet ir architektų atliekamų projektavimo darbų rezultato – parengto statinio projekto (jo sprendinių) – atitikčiai architektūros kokybės reikalavimams įvertinti ir užtikrinti. Taip priskyrus projektavimo darbus paslaugoms, eliminuojama būtinybė viešųjų pirkimų metu, kai su laimėjusiu architektu ketinama sudaryti sutartį dėl projekto parengimo, reikalauti iš architektų, kad jo parengtas projektas atitiktų konkrečius reikalavimus. Jeigu projekto parengimo darbai nėra užsakomi pagal atskirą sutartį, o yra perkami kartu su statybos darbais ir pirkimas organizuojamas kaip viešasis darbų pirkimas, atsiranda kitas kraštutinis, t. y. pagal tokiems darbams pirkti nustatytos techninės specifikacijos apibrėžimą akcentuojama reikalavimų visuma, nustatanti medžiagų, produktų bei tiekimų duomenis, kuriuos naudojant

galima būtų medžiagą, produktą ir tiekimą apibūdinti taip, kad būtų nustatyta jų ir perkančiosios organizacijos reikmių atitiktis (poveikio aplinkai rodikliai, visų reikalavimų pritaikymas, taip pat ir galimybė naudotis neįgaliesiems) ir jų atitikties įvertinimas, kt. (LR viešųjų... 1999, 3 priedėlio 1 p.). Taigi statybos darbų pirkimo atvejais, kai projektavimo paslaugos perkamos kartu su šiais darbais, tačiau sudaro tik palyginti nežymią tokio pirkimo dalį, dominuoja kokybės reikalavimai statybos technologijoms, produktams ir (ar) medžiagoms, ir nėra būtinybės nustatyti specialiuosius reikalavimus projektui ir pagal tai atskirai vertinti projekto kokybę bei parinkti tiekėją ne tik pagal tiekėjo pasiūlymo atitiktį statybos darbams keliamiems reikalavimams, bet ir pagal projekto sprendinių kokybės lygį.

Siekiant aiškaus tikslo – architektūros kokybės – galima būtų pasinaudoti Viešųjų pirkimų įstatyme numatyta projekto konkurso procedūra, kuri yra skirta specialiai tiems atvejams, kai perkamos architektų ir kitos su intelektine veikla susijusios paslaugos planui ar projektui parengti (LR viešųjų... 1999, aštunto skirsnio 67–69 str.). Konkurso metu planas ar projektas gali būti vertinamas laisviau, nei numatyta bendruoju paslaugų ar darbų pirkimo atveju, nes yra galimybė planą ar projektą vertinti pagal kitus kriterijus nei mažiausios kainos ar ekonomiškai naudingiausio pasiūlymo. Vis dėlto projekto konkursas nėra privaloma procedūra ir ji taikoma tik tada, kai pati perkančioji organizacija nusprendžia tai daryti. Be to, Viešųjų pirkimų įstatyme numatyta, kad projekto konkursas, jeigu jis organizuojamas, yra būtent paslaugų pirkimo dalis, t. y. su konkursą laimėjusiu asmeniu sudaroma paslaugų pirkimo sutartis (LR viešųjų... 1999, 68 str. 2 d. 1 p.). Taigi projekto konkurso organizavimas, nors ir galintis užtikrinti didesnę architektūros kokybę, yra ne tik paliktas laisvam perkančiosios organizacijos apsisprendimui, bet ir apribotas tik paslaugų pirkimu. Todėl tais atvejais, kai projektavimo darbai perkami ne atskirai, o kartu su tolesniais statybos darbais, kurie nulemia pirkimo būdą, ir organizuojamas darbų pirkimas, paskelbti projekto konkurso net nėra galimybės tai darbų daliai, kuri susijusi su projektavimo darbais.

Nors Viešųjų pirkimų įstatymo nuostatos iš esmės yra suderintos su Europos Sąjungos direktyvomis (Europos parlamento... 2004/18/EB, Europos parlamento... 2004/17/EB, kt.), reiktų nepamiršti, kad šiose direktyvose nustatyti tik minimalūs reikalavimai, ir jeigu yra poreikis valstybėje nustatyti griežtesnes ar išsamesnes taisykles tam tikrais klausimais, tokios priemonės gali būti naudojamos ir yra pateisinamos. Pavyzdžiui, Europos architektų taryba, nuolat stebėdama Europos Sąjungos valstybės narių praktiką viešųjų pirkimų srityje ir kaip direktyvų nuostatos padeda už-

⁵ Lietuvos mokslo darbuose jau buvo ne kartą pabrėžta ekonomiškai naudingiausio pasiūlymo vertinimo kriterijaus taikymo svarba siekiant būtent geresnių viešųjų pirkimų rezultatų ir didesnės tokių kriterijų kaip kokybė, pastato funkcinės savybės, eksploatacinės išlaidos, estetiškumas, ekologiškumas įtakos viešiesiems pirkimams (Mitkus, Dėjus 2000; Bagdonas 2001).

tikrinti architektūros kokybę, rekomenduoja valstybėms narėms savo įstatymuose vietoj liberalių taisyklių rinktis privalomas, t. y. numatyti projekto konkursus ne kaip galimus, o būtinus visais atvejais, kai užsakomas plano ar projekto parengimas (European... 2005). Taip pat rekomenduojama, priešingai nei nustatyta šiuo metu, ne palikti galimybę sujungti paslaugų ir darbų pirkimus projektavimo ir statybos darbų pirkimo atvejais, o atvirksčiai, juos išskirti tam, kad projektui parengti būtų galima taikyti specialius reikalavimus, skirtus užtikrinti architektūros kokybei (European... 2005). Ši rekomendacija vertinama nevienareikšmiškai, nes jos įgyvendinimas gali lemti projektų kainos išaugimą ir įgyvendinimo trukmės pailgėjimą dėl viešųjų pirkimų procedūrų poreikio padidėjimo, todėl kaip alternatyva siūlomas bent jau leidimo organizuoti projekto konkursus nustatymas ir tais atvejais, kai projektavimo paslaugos perkamos kartu su statybos darbais, t. y. perkami tik darbai. Lietuvoje kol kas minėti Europos architektų tarybos pasiūlymai pritarimo nesulaukė. Tačiau ar tikrai, net ir įgyvendinus tokius pasiūlymus, pavyktų užtikrinti didesnę architektūros kokybę viešųjų pirkimų srityje? Pati Europos architektų taryba orientuojasi į galimybę ir ateityje tobulinti Europos Sąjungos direktyvų nuostatas (Evaluation... 2010). Vis dėlto manytina, kad kelių nuostatų pakeitimas Europos Sąjungos direktyvose ir atitinkamai Viešųjų pirkimų įstatyme, nors ir gali turėti teigiamų poslinkių, tikrai nepadės pasiekti norimo architektūros kokybės tikslo, nes, kaip matyti iš šiamo straipsnyje aptariamų klausimų, yra žymiai daugiau spęstinių ir kitų aktualių valstybės vidaus problemų, susijusių su viešaisiais pirkimais, statybos dalyvių veiklos reguliavimu, architektūros kokybės užtikrinimo kriterijų nustatymu.

Apžvelgus anksčiau paminėtas Viešųjų pirkimų įstatymo nuostatas ypač norėtusi atkreipti dėmesį į tokius architektūros kokybei užtikrinti skirtus pamatinius aspektus, kaip reikalavimai pirkimo objektui, kai šis objektas ar vienas iš tokių objektų yra architektūrinis projektas, kurie iš esmės nėra reguliuojami pačiame Viešųjų pirkimų įstatyme. Vertinant šio įstatymo tikslus ir reguliavimo detalumą, galbūt nebūtų protinga ir tikslinga siūlyti iš plataus masto prekių, paslaugų ir darbų, kurie gali būti pirkimo objektu, išskirti įstatyme tik projektavimo darbus ir būtent jiems nustatyti atskiras taisykles. Tikėtina, kad žymiai efektyvesnis būdas būtų, visų pirma, įstatymų leidėjui, architektų bendruomenei, užsakovų atstovams, kitoms suinteresuotoms šalims surasti kompromisą dėl pačių kriterijų, kurie individualiai ar kartu su kitais galėtų būti taikomi vertinant projektus architektūros kokybės prasme ir kuriuos perkančiosios organizacijos galėtų

ir gal net privalėtų naudoti, formuluodamos reikalavimus projektui pirkimo dokumentuose ir vertindamos projektus panašiai, kaip šiuo metu yra taikomi statybos techninių reglamentų reikalavimai, standartai, higienos ir kitos normos viešųjų pirkimų metu, nors visi šie reikalavimai nėra tiesiogiai nurodyti Viešųjų pirkimų įstatyme, o yra įtvirtinti kituose teisės aktuose, kuriuos privalo taikyti ir perkančiosios organizacijos. Būtent toks sisteminis reguliavimas, pasiteisinęs kitose viešųjų pirkimų srityse siekiant paslaugų, darbų ir prekių kokybės, galėtų būti panaudotas ir architektūros kokybės užtikrinimo tikslams. Tokiu atveju bent jau atsirastų atskaitos taškas architektūros kokybei vertinti ir pagrindas reikalauti, kad perkančioji organizacija keltų vienokius ar kitokius reikalavimus projektui, o jeigu reikalavimai netaikomi ar ignoruojami, atsirastų galimybė imtis pagrįstų ir veiksmingų priemonių, kad viešojo pirkimo procedūros būtų vykdomos siekiant būtent architektūros kokybės tikslų ir kad šie tiksliai galiausiai būtų realiai įgyvendinti.

Perkančiųjų organizacijų pareigos ir atsakomybė statinių statybos procese

Kadangi viešųjų pirkimų teisinis reguliavimas suteikia plačią perkančiųjų organizacijų veikimo laisvę ir atskirai nenustato architektūros kokybės reikalavimų ar tam tikrų šiai kokybei užtikrinti skirtų įpareigojimų, užtikrinant architektūros kokybę viešuosiuose pirkimuose tampa svarbus bendrasis statybos srities teisinis reguliavimas, kuris taip pat galėtų įpareigoti perkančiąsias organizacijas veikti vienu ar kitu būdu.

Perkančioji organizacija, nuosavybės, patikėjimo ar kita teise valdanti žemės sklypą, kuriame statomas statinys, arba remontuojamą ar rekonstruojamą statinį (jo dalį) ir investuojanti lėšas į statybą, įgyja **statytojo** statusą. Statytojo teises, pareigas ir atsakomybę nustato Statybos įstatymas (LR statybos... 1996). Iš pagrindinėse įstatymo sąvokose pateikto apibrėžimo gali susidaryti išspūdis, jog statytojas yra tik tam tikrus tyrinėjimo, projektavimo ir (ar) statybos darbus užsakantis ir juos apmokantis asmuo – apibrėžime nurodoma, kad statytojas yra Lietuvos ar užsienio valstybės fizinis ar juridinis asmuo, kuris **investuoja lėšas į statybą ir kartu atlieka užsakovo funkcijas** (ar jas paveda atlikti kitam fiziniam ar juridiniam asmeniui) (LR statybos... 1996, 2 str. 41 d.). Užsakovo sąvoka į Statybos įstatymą „ateina“ iš Civilinio kodekso, pagal kurį užsakovas privalo perduoti projektuotojui (projektavimo darbų rangovui) projektavimo užduotį ir kitus būtinus dokumentus, sumokėti už atliktus darbus bei atlyginti tam tikras papildomas išlaidas, gautą darbų rezultatą naudoti tik sutartyje numatytais tikslais, atliekant darbus ir derinant parengtus techninius dokumentus

bendradarbiauti su rangovu, taip pat įtraukti į bylą kaip trečiąjį asmenį rangovą, jeigu užsakovui tretieji asmenys pareiškia ieškinį dėl projektavimo darbų trūkumų (LR civilinis kodeksas 2000, 6.701 str. 1 d., 6.704 str.).

Taigi sprendžiant vien iš Statybos įstatyme pateikto sąvokos apibrėžimo, statytojas lyg ir nėra tas asmuo, kuris turėtų rūpintis statinio sprendinių, tarp jų ir architektūrinių sprendinių, atitiktimi teisės aktų reikalavimams, juo labiau kad tame pačiame Statybos įstatyme yra tiesiogiai įtvirtinta, jog už statinio projekto sprendinių atitiktį nustatytiems reikalavimams teisės aktų nustatyta tvarka atsako **statinio projektą pasirašęs asmenys** (LR statybos... 1996, 20 str. 12 d.), t. y. statinio projektuotojas ar jo įgaliotas asmuo, statinio projekto vadovas, statinio projekto dalių vadovai ir statinio projekto rengėjas (LR statybos... 1996, 20 str. 10 d.).

Visgi reikėtų manyti, kad formuluodamas statytojo sąvoką įstatymų leidėjas norėjo pažymėti ne tik anksčiau nurodytas **užsakovo** funkcijas pagal Civilinį kodeksą, bet ir **statytojo (užsakovo)** pareigas, nustatytas tame pačiame Statybos įstatyme, apimančias daugiau nei darbų finansavimą bei projektavimui reikalingų dokumentų pateikimą. Pagal Statybos įstatymą, be kitų pareigų, statytojas privalo turėti nustatyta tvarka parengtą ir patvirtintą (kai tai privaloma) statinio projektą (LR statybos... 1996, 12 str. 1 d. 3 p.). Būtent statytojui kreipusis į savivaldybės administracijos direktorių yra nustatomi specialieji architektūros reikalavimai (LR statybos... 1996, 12 str. 1 d. 1 p.; STR 1.05.06: 2010, 7.2.4. p.), statytojui yra išduodamas statybą leidžiantis dokumentas (LR statybos... 1996, 12 str. 1 d. 4 p.), taip pat jis teikia prašymą statybos priežiūros institucijai dėl statybos užbaigimo akto surašymo (LR statybos... 1996, 12 str. 1 d. 8 p.; STR 1.11.01: 2010, 12 p.) arba pildo deklaraciją apie statybos darbų užbaigimą pareiškdamas, kad statinys pastatytas pagal projekto sprendinius **ir teisės aktų reikalavimus** (STR 1.11.01: 2010, 5 priedas). Savavališkos statybos atveju taip pat iš statytojo, o jeigu jo nėra, – iš statinio ar jo dalies savininko, valdytojo, naudotojo, žemės sklypo ar jo dalies, kurioje savavališkai pastatytas ar statomas statinys (jo dalis), savininko, valdytojo ar naudotojo yra pareikalaujama nugriauti neteisėtai pastatytą statinį ar atlikti kitus įstatyme nustatytus veiksmus (LR statybos... 1996, 28 str. 2 d.). Netgi tais atvejais, kai nustatoma, kad statybą leidžiantis dokumentas buvo išduotas neteisėtai ir statybos padariniai turi būti šalinami pagal Statybos įstatymą **kaltųjų asmenų** lėšomis (LR statybos... 1996, 281 str. 2 d. 1, 2 p.), teismas taip pat gali įpareigoti nugriauti neteisėtai pastatytą statinį būtent statytoją, tuo metu nespręsdamas, kuris asmuo konkrečiai yra kaltas dėl neteisėtai išduoto statybą leidžiančio dokumento (Nutartis 2013).

Remiantis išvardintomis nuostatomis galima teigti, kad būtent statytojas yra pagrindinis statybos, kaip tam tikrą nuosavybės teisių objektą (statinį) sukuriančios ūkinės veiklos, iniciatorius ir dalyvis, ir pirmiausia jam yra formuojami reikalavimai, kuriuos jam priklausysiantis statinys privalės atitikti. Savo ruožtu projektuotojo atsakomybę įtvirtinančios įstatymo nuostatos turi būti suprantamos kaip statytojo teisę pareikšti atgręžtinį civilinį reikalavimą suponuojančios nuostatos, taip pat kaip projektuotojo administracinės atsakomybės pagrindus už konkrečią jo vykdomą veiklą (visos statybos techninės veiklos dalį) įtvirtinančios nuostatos.

Suprantama, kad statytojas, kuriuo gali būti bet kuris fizinis ar juridinis asmuo (LR statybos... 1996, 3 str. 1 d.), negali visais atvejais būti tiek pat patyręs ir sukaupęs tiek pat žinių, kiek profesionaliai statybos technine veikla užsiimantis projektuotojas. Visgi tokiais atvejais, kaip ir kitais teisinių santykių atvejais, atskirtis galėtų būti daroma tik tarp statytojų-vartotojų ir kitų tos pačios veiklos dalyvių. Vartotojų, t. y. fizinių asmenų, užsakančių tam tikrą darbą, skirtą tenkinti buitiniams ar asmeniniams užsakovo ar jo šeimos poreikiams (LR civilinis kodeksas 2000, 6.672 str. 1 d.), atžvilgiu yra nustatomos specialiosios jų padėtį palengvinančios normos, o juridiniai asmenys, imdamiesi jiems nepažįstamos ūkinės veiklos, turi galimybę (ir pareigą) samdyti profesionalius konsultantus, taip pat privalo atsakingai pasirinkti atskirų sričių specialistus (rangovus) ir kitaip rūpintis, kad visi statiniui keliami reikalavimai būtų įgyvendinti.

Viešuosius pirkimus vykdančios biudžetinės organizacijos visais atvejais yra juridiniai asmenys. Vadinasi, nors statinį jos ketina statyti (rekonstruoti, remontuoti) tik savo reikmėms, tačiau vartotojų statuso neįgyja, todėl ir atitinkamos padėtį palengvinančios išimtyms joms negali būti taikomos. Būdamos visaverčiais statybos dalyviais, perkančiosios organizacijos privalo pasirūpinti tinkamu statytojo pareigų įgyvendinimu, statybos proceso organizavimu, visų pirma pasirinkdamos profesionalius, patyrusius šių veiklos sričių specialistus.

Vien mažiausia kaina kažin ar yra tas kriterijus, kuris gali visiškai užtikrinti projektavimo paslaugų tiekėjų profesionalumą, tad galima būtų teigti, kad statinių projektavimo atvejais, ypač tais, kai viešųjų pirkimų objektas yra susijęs ne tik su perkančiosios organizacijos, bet ir su visos visuomenės interesais, perkančiosioms organizacijoms neturėtų būti leidžiama rinktis tarp mažiausios kainos kriterijaus ir ekonomiškai naudingiausio kriterijaus. Tuomet tikslingas būtų tik pastarojo kriterijaus taikymas arba dar labiau – privalomas projekto konkursas. Tačiau įpareigojus perkančiąsias organizacijas taikyti tik tokią projektuotojų parinkimo

tvarką, galėtų iškilti pagrįstas diskriminacijos klausimas: Statybos įstatymas kaip vieną iš statytojo teisių numato teisę pasirinkti statinio projektuotojus, statinio projektavimo valdytojus, rangovus, statinio statybos valdytojus bei tiekėjus **savo nuožiūra ar konkurso tvarka** (jei teisės aktai nenumato kitaip), o statinio projektavimo ir statybos darbams, kurių viešasis pirkimas yra privalomas, galioja Viešųjų pirkimų įstatymo nustatyta tvarka (LR statybos... 1996, 20 str. 12 d.). Taigi jei privatus asmenys, kuriems Viešųjų pirkimų įstatymas netaikomas, statydami visuomenei svarbius statinius gali projektuotojus pasirinkti savo nuožiūra (vadinasi, ir remdamiesi mažiausios kainos kriterijumi, taip pat ir nerengiant konkurso), kodėl to negalėtų daryti perkančiosios organizacijos? Ar vien biudžeto lėšų naudojimo argumento pakaktų diferencijuotam tos pačios ūkinės veiklos reguliavimui pagrįsti?

Konstitucinis Teismas ne kartą yra pažymėjęs, kad asmens ūkinės veiklos laisvė gali būti ribojama, kai yra būtina ginti vartotojų interesus, saugoti sąžiningą konkurenciją, kitas Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, tačiau kartu Teismas pabrėžė, kad įstatyme nurodyti draudimai turi būti pagrįsti, adekvatūs siekiamam tikslui, **nediskriminaciniai**, aiškiai suformuluoti (Nutarimas 2005). Taigi norint pasiekti, kad perkančiosios organizacijos visuomenei svarbių statinių statybos atveju privalomai vykdytų projekto konkursus ar bent taikytų ekonomiškai naudingiausio pasiūlymo kriterijų, pirmiausia reikėtų tokius reikalavimus nustatyti visiems statytojams, aiškiai apibrėžiant, kokių konkrečiai statinių statybos atveju šie, griežtesni reikalavimai, yra taikomi. Tiksliau, jei problema kyla projektuojant visuomenei svarbius statinius, būtent į juos, o ne į atskiras statytojų grupes, sugriežtinti reikalavimai tikriausiai ir turėtų būti nukreipiami.

2012 m. parengtame Architektūros įstatymo projekte būtent ir yra nustatytas tokių statinių, kuriuos projektuojant turėtų būti organizuojami architektūriniai konkursai (LR architektūros... 2012), sąrašas. Taigi, priėmus šį įstatymą, visi statytojai – tiek privatus, tiek perkančiosios organizacijos – privalėtų juos organizuoti. Tačiau pažymėtina ir tai, kad vien tokios įstatyme įtvirtintos prievolės gali nepakakti aukštai statinių architektūros kokybei užtikrinti, nes, kaip buvo pastebima jau daugiau nei prieš trisdešimt metų, architektūriniai konkursai yra tik forma (metodas, įrankis), t. y. sukurta procedūra, kuri leidžia pasiekti tam tikrų tikslų. Tačiau siekiami rezultatai daugiausia priklauso nuo to, koks tai formai suteikiamas turinys ir ar yra numatyti visi reikalingi žingsniai bei ar nėra perteklinių reikalavimų, kad būtų galima pasiekti užsibrėžtų rezultatų (Spreiregen 1979). Vadinasi, ir priėmus Architektūros įstatymą, įpareigojantį statytojus

nustatytais atvejais vykdyti architektūrinius konkursus, dar lauktų nemažas darbas kuriant efektyvią tokių konkursų organizavimo ir jų rezultatų įgyvendinimo tvarką.

Tas pats pasakytina ir apie šiuo metu organizuojamus viešųjų pirkimų projekto konkursus – pats jų organizavimo faktas, net ir vadovaujantis norminiuose teisės aktuose nustatyta tvarka (Projekto konkurso... 2003), savaime neužtikrina aukštos architektūros kokybės – taip pat labai svarbu, kokie architektūros kokybės reikalavimai yra nustatomi konkurso sąlygose, kokie asmenys pakviečiami į vertinimo komisiją ir pan.

Apibendrinant galima teigti, kad kol bendrojoje statybos teisinio reguliavimo sistemoje nėra įtvirtintų visiems statytojams keliamų vienodų projektuotojo parinkimo reikalavimų, nustatančių atitinkamus ribojimus bent jau visuomenei svarbių statinių atžvilgiu, tol sunku tikėtis privalomo projekto konkursų organizavimo ir rengiant viešuosius pirkimus. Todėl šiuo metu yra svarbu, kokie architektūros reikalavimai yra įtvirtinti teisės aktuose, nes būtent architektūros reikalavimų įtvirtinimas teisės aktuose yra ta sąlyga, kuri šiuo metu gali įpareigoti perkančiąją organizaciją užtikrinti architektūros kokybę, jei tokia intencija neišplaukia iš pačios perkančiosios organizacijos savimonės.

Net ir tais atvejais, jei perkančiosios organizacijos, o konkrečiai – viešųjų pirkimų dokumentus rengiantys asmenys, suvokia architektūros svarbą ir yra suinteresuoti pasiekti aukštą jos kokybę, kyla klausimas, kokiais formaliai nustatytais, visiems privalomais, viešai paskelbtais architektūros kokybės kriterijais jie gali remtis, rengdami viešųjų pirkimų dokumentus, taip pat ir savanoriškai organizuojamų projekto konkursų sąlygas.

Statinio architektūros reikalavimai Lietuvos Respublikos teisės aktuose

Kol nėra priimtas Architektūros įstatymas, pagrindiniu architekto veiklą reglamentuojančiu ir reikalavimus statinių architektūrai nustatančiu įstatymu yra laikytinas Statybos įstatymas. Šio įstatymo 5 straipsnyje yra įtvirtinti penki esminiai statinio architektūros reikalavimai, nurodant, jog statinio architektūra⁶ turi būti tokia, kad:

- 1) neprieštarautų statinio esminiams reikalavimams, išdėstytiems šio įstatymo 4 straipsnyje;

⁶ Statinio architektūra – tai statinio kaip meno kūrinio vidaus erdvės ir išorės pavidalas, statinio dalių išdėstymas, jų formų meninė išraiška ir visų statinio elementų tarpusavio santykis (LR statybos... 1996, 2 str. 1 d.). Šiame straipsnyje kalbant apie architektūros reikalavimus (kokybės kriterijus) turimi omenyje ne konkretūs architektūriniai sprendiniai, o reikalavimai, keliami architektūrą formuojančių statinio sprendinių visumai.

- 2) statinys derėtų prie kraštovaizdžio;
- 3) atitiktų savivaldybės administracijos direktoriaus (jo įgalioto savivaldybės administracijos valstybės tarnautojo) nustatytus specialiuosius architektūros reikalavimus, specialiuosius saugomų teritorijų ir paveldosaugos reikalavimus;
- 4) atitiktų statinio paskirtį;
- 5) neprieštarautų statinio inžinerinių sistemų ir technologinių inžinerinių sistemų reikalavimams (LR statybos... 1996).

Atkreiptinas dėmesys, kad tik dvi iš nurodytų teisės normų (pateiktos 2 ir 4 punktuose) nustato konkrečius statinio architektūros vertinimo kriterijus – **statinio derėjimą prie kraštovaizdžio ir atitiktį statinio paskirčiai**. Kitos šio straipsnio normos nukreipia į tame pačiame įstatyme bei kituose teisės aktuose (ar kituose dokumentuose) įtvirtintus reikalavimus, kuriuos architektūra privalo atitikti ar jiems neprieštarauti. Taigi vien iš šio įstatymo nėra aišku, kokie konkretūs esminiai reikalavimai yra keliami statinių architektūrai, nes dalį jų nustatyti dar turi atitinkami viešojo administravimo subjektai⁷.

Pagal Konstitucijoje įtvirtintą teisės aktų hierarchiją įstatymo įgyvendinamaisiais teisės aktais gali būti tik realizuojamos įstatymų normos, tačiau jie negali pakeisti įstatymo ir sukurti naujų bendro pobūdžio normų, kurios konkuruotų su įstatymais (Nutarimas 1998). Juo labiau naujos teisės normos negali būti sukuriamos konkrečiam asmeniui ar nurodytai asmenų grupei skirtais vienkartinio taikymo aktais, kuriuose turi būti ne nustatomos administracinės teisės normos, o tiesiog jos pritaikomos konkrečiam socialiniam santykiui (Andruškevičius, Paškevičienė 2011: 145). Taigi, iš vienos pusės, remiantis vien Statybos įstatymu, galima būtų įpareigoti perkančiąją organizaciją dar iki viešųjų pirkimų procedūrų organizavimo pradžios kreiptis į savivaldybės administracijos direktorių, kad jis nustatytų numatomam statiniui specialiuosius architektūros reikalavimus, tačiau, iš kitos pusės, iš anksto žinoma, kad savivaldybės administracijos direktorius negalės nustatyti kitokių architektūros reikalavimų, nei jie įtvirtinti norminiuose teisės aktuose, nes taip elgtis jį įpareigoja Viešojo administravimo įstatymas (LR viešojo... 1999, 8 str. 1 d.).

Apžvelgus kitus įstatymus matyti, kad juose taip pat galima aptikti atskirų architektūrai keliamų reikalavimų. Pavyzdžiui, pagal Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymą viešajam pažinimui ir naudojimui saugomo objekto teritorijoje ir apsaugos zonoje drau-

džiama statyti statinius, kurie aukščiau, apimtimi ar išraiška nustelbtų kultūros paveldo objektą ar objektus ir trukdytų juos apžvelgti (LR nekilnojamojo... 1995, 19 str. 2 d. 2 p.). Saugomų teritorijų įstatymas nurodo, kad valstybiniuose parkuose draudžiama statyti statinius, mažinančius estetinę kraštovaizdžio vertę (LR saugomų... 1993, 13 str. 2 d. 5 p.) ir kt. Tačiau šie ir kiti panašūs reikalavimai yra skirti tam tikriems tikslams (paveldosaugos, saugomų teritorijų apsaugos) atskirose specifinėse srityse įgyvendinti ir nėra laikytini bendraisiais architektūros kokybės kriterijais.

Įstatymo įgyvendinamuosiuose norminiuose teisės aktuose reikalavimų statinių architektūrai taip pat nėra daug – jie yra nustatyti tik daugiabučių gyvenamųjų pastatų atžvilgiu (STR 2.02.01: 2004 VII skyriaus III skirsnis)⁸. Tačiau ir šiuo atveju atkreiptinas dėmesys, kad ne vienas iš šių reikalavimų kelia abejonių dėl atitikties įstatymui reguliavimui – ar išties šiais reikalavimais yra detalizuojamos įstatymo normos arba reglamentuojama jų įgyvendinimo tvarka, kaip to reikalauja įstatymų viršenybės prieš įstatymo įgyvendinamuosius aktus principas (Nutarimas 2004). Pripažinus, kad kažkuris iš šių reikalavimų prieštarauja Statybos įstatyme nustatytiems esminiams statinio architektūros reikalavimams (derėjimo prie kraštovaizdžio ir (ar) atitikties statinio paskirčiai), jis negalėtų būti taikomas. Be to, gyvenamieji pastatai (ir tik daugiau kaip 5 aukštų) sudaro mažąją bent jau šiuo metu visuomenei svarbiais pripažintų statinių dalį (STR 1.05.06: 2010, 4 priedas), o kituose atskirų paskirčių statiniams skirtuose statybos techniniuose reglamentuose statinio architektūros reikalavimų nustatyta nėra.

Dar vienas šaltinis, kuriuo galėtų (ir privalėtų) remtis tiek perkančiosios organizacijos, tiek jų prašymu statiniui specialiuosius architektūros reikalavimus nustatantis savivaldybės administracijos direktorius, yra teritorijų planavimo dokumentai. Pagal Teritorijų planavimo įstatymą atskirose teritorijose taikytini sta-

⁷ Savivaldybės administracija, Kultūros paveldo departamentas, saugomos teritorijos direkcija (LR statybos... 1996, 20 str. 3 d. 1–3 p.).

⁸ Gyvenamųjų pastatų architektūra turi būti tokia, kad: 1) atitiktų esminius statinio architektūros reikalavimus, nurodytus Statybos įstatymo 5 straipsnyje; 2) būtų korektiška unikaliaje gamtinėje ar urbanizuotoje aplinkoje, nepakenktų saugomų nekilnojamojo kultūros vertybių ir jų apsaugos zonų meninei vertei; 3) panaudotų vietinės ar regioninės tradicinės architektūros dvasinius ir medžiaginius resursus; 4) užtikrintų gerus mažaukščių pastatų pagrindinių patalpų ir sklypo funkcinius, vizualinius ir kompozicinius ryšius; 5) didelių matmenų daugiabučių namų kompozicijos elementai būtų aiškiai artikuliuoti ir atitiktų geras pastatų formų vizualinio suvokimo sąlygas nepriklausomai nuo stebėjimo atstumo ir judėjimo greičio; 6) užtikrintų naujo pastato kompozicinį ryšį (mastelio, proporcijų, medžiaginio, spalvinio sprendimo darną) su supančios gamtinės ir (ar) dirbtinės aplinkos elementais; 7) atitiktų architektūros tektoniškumo sąlygas, t. y. teisingai atspindėtų naudojamų statybos produktų, konstrukcijos ir formos savitarpio priklausomybę ir reikšmę, kuriant statinio meninį vaizdą; 8) atitiktų specifinius reikalavimus, nurodytus projektavimo sąlygose.

tinių architektūros reikalavimai galėtų būti nustatyti tiek norminę galią turinčiais bendraisiais, tiek specialiais planais – įstatyme nurodyta, kad bendrojo teritorijų planavimo uždaviniai, be kitų, yra numatyti priemonės užstatytų teritorijų urbanistinei erdvinei kompozicijai tobulinti, gyvenimo ir aplinkos kokybei gerinti (LR teritorijų... 1995, 7 str. 2 d.). Specialiojo teritorijų planavimo uždaviniai apima ir kraštovaizdžio formavimo kryptį, ir teritorijų tvarkymo priemonių nustatymą (LR teritorijų... 1995, 13 str. 2 d. 3 p.). Nurodytoms priemonėms galima būtų priskirti ir statinio architektūros reikalavimus, tačiau pažymėtina, kad šių reikalavimų nustatymas nurodytuose planuose nėra privalomas, tad šių planų rengėjai ne visada, o jei tiksliau – retai kada skiria dėmesį statinių architektūros formavimo reikalavimams.

Detalieji planai taip pat galėtų būti konkrečiam statiniui keliamų architektūros reikalavimų šaltiniu. Tačiau ir šiuo atžvilgiu pažymėtina, jog galimybė (ne prievolė) apibrėžti papildomus architektūrinius reikalavimus nustatyta tais atvejais, kai planuojamoji teritorija yra svarbi kraštovaizdžio apsaugos, urbanistiniu, architektūriniu ar paveldosaugos požiūriu (LR teritorijų... 1995, 23 str. 2 d.). Dėl tokio dispozityvaus ir tik tam tikrais atvejais taikytino reguliavimo architektūros kokybės kriterijai ir detaliuosiuose planuose nustatomi retai.

Apibendrinus galima matyti, kad labai dažnai atvejais perkančiosios organizacijos, taip pat ir kiti statytojai, atsiduria tokioje padėtyje, kai jų planuojamam statiniui, be anksčiau nurodytų dviejų konkrečių Statybos įstatyme nustatytų architektūros kokybės kriterijų – derėjimo su kraštovaizdžiu ir atitikties statinio paskirčiai, – daugiau reikalavimų teisės aktuose keliami nėra. Toks architektūros kokybės reguliavimas vargu ar atitinka visuomenės interesus architektūros srityje.

Šią padėtį mėgina taisyti rengiamas Architektūros įstatymas – jo projekte yra įtvirtinta kur kas daugiau ir įvairesnius aspektus apimančių architektūros kokybės kriterijų, į kuriuos turėtų atsižvelgti ir juos įvertinti fiziniai ir juridiniai asmenys, vykdydami savo funkcijas ar priimdami sprendimus klausimais, susijusiais su architektūros sritimi, ar vykdydami architekto veiklą, taip pat valstybės ir savivaldybių institucijos šio įstatymo, kitų įstatymų ir kitų teisės aktų nustatytais atvejais (LR architektūros... 2012)⁹. Išplėstas įstatymo lygme-

niu įtvirtintų esminių architektūros kriterijų sąrašas (ir kartu nustatyta atsakomybė už jų pažeidimus) padėtų efektyviau įgyvendinti visuomenės interesus kuriant sveiką, harmoningą aplinką, o kalbant konkrečiai apie perkančiųjų organizacijų veikimo laisvę – paskatintų jas dar prieš vykdant viešųjų pirkimų procedūras apsvaistyti, kuris iš pirkimo būdų geriausiai užtikrintų įstatymo joms keliamų reikalavimų įvykdymą.

Žinoma, atsižvelgiant į jau minėtą architektūros meninę, kūrybinę prigimtį, gali kilti klausimas, ar norminiuose teisės aktuose nustatyti architektūros reikalavimai (kokybės kriterijai) nesuvaržytų Konstitucijos laidojamos architekto kūrybos laisvės ir autoriaus teisių, tačiau atsakymą į šį klausimą pateikia Konstitucinis Teismas, nurodydamas, kad pagal Konstituciją riboti konstitucines teises ir laisves galima, jeigu laikomasi šių sąlygų:

- 1) tai daroma įstatymu;
- 2) ribojimai yra būtini demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves ir Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciškai svarbius tikslus;
- 3) ribojimais nėra paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė;
- 4) yra laikomasi konstitucinio proporcingumo principo (Nutarimas 2009).

Taigi proporcingi, visuomenės interesams užtikrinti būtini, pirmiausia įstatymuose apibrėžti, o įstatymų įgyvendinamuosiuose aktuose tik detalizuojami architektūros kokybės reikalavimai (architektūros, kaip tam tikrų sprendinių visumos, kokybės vertinimo kriterijai), kurių laikymąsi nustatyta tvarka prižiūrėtų kompetentingos ekspertinės institucijos arba atitinkamos *ad hoc* sudaromos architektūrinių konkursų komisijos, nepažeistų nei statytojo ūkinės veiklos laisvės, nei architekto kaip autoriaus teisių ir padėtų įgyvendinti visuomenės narių teisę į sveiką ir švarią aplinką, teisę į sveikatos¹⁰ apsaugą, sudarytų sąlygas konkurencingai asmenų ūkinei veiklai, užtikrintų kitus visuomenės interesus.

mobilumo alternatyvos; 6) energetinis efektyvumas panaudojant aplinkai saugias, ekologiškas technologijas bei medžiagas; 7) kuriamos aplinkos kokybė, ergonomiškumas, ilgaamžiškumas; 8) Europos Sąjungoje sertifikuotų medžiagų ir gaminių naudojimas; 9) naujų technologijų, medžiagų panaudojimas; 10) tinkama ir patogi naudoti planinė statinio struktūra; 11) originalus meninis, estetiškas aspektas ir įvaizdis; 12) funkcionalumas, lankstumas, vidinės pastato struktūros transformacijų galimybė; 13) architektūrinės idėjos vientisumas, sprendinių kompleksiskumas; 14) architektūrinių formų ir erdvių derinimas, integruojant dailės ir kitų meno sričių kūrinius, siekiant architektūros ir dailės sintezės; 15) kiti architektūros kokybės kriterijai, nustatyti įstatymuose ir kituose teisės aktuose.

⁹ Projekte nurodomi šie architektūros kokybės kriterijai: 1) architektūros kontekstualumas, statinio ar urbanistinio komplekso ir kraštovaizdžio dermė; 2) atitiktis darnios architektūros reikalavimams; 3) architektūros, urbanistikos, kraštovaizdžio, nekilnojamojo kultūros paveldo verčių išsaugojimas; 4) urbanistinis integralumas, mišrios funkcijos kūrimas; 5) prieinamumo ir

¹⁰ Sveikata – tai asmens ir visuomenės fizinė, dvasinė ir socialinė gerovė (LR sveikatos... 1994, 2 str. 1 d.).

Išvados

Iš straipsnyje pateiktos architektūros kokybės užtikrinimo priemonių apžvalgos matyti, kad viešųjų pirkimų procesuose kylančios architektūros kokybės problemos – tai bendrųjų šalies architektūros srities problemų atspindys. Nagrinėtos temos atžvilgiu labiausiai paminėtini šie probleminiai aspektai:

- a) Nors Viešųjų pirkimų įstatyme yra nuostatų, kuriomis galėtų padėti užtikrinti architektūros kokybę, tačiau dauguma jų, neturėdamos įpareigojančio statuso ir nesant aiškaus nustatymo, kada ir kokie konkrečiai viešųjų pirkimų dokumentai, veiksmai, reikalavimai ir (ar) procedūros yra reikalingi ir galbūt net privalomi perkant architektūrines paslaugas (darbus), praktikoje netaikomos arba taikomos ydingai ir nepateisina siekiamų architektūros kokybės tikslų.
- b) Statybos įstatyme įtvirtinta statytojo teisė bet kio statinio projektuotoją pasirinkti savo nuožiūra suteikia statytojams galimybę patiems nusistatyti sau parankiausias projektuotojo atrankos kriterijus, taip pat patiems apsispręsti dėl projekto konkurso organizavimo poreikio. Kadangi kaina yra bene greičiausiai pajuntamas ir lengviausiai pritaikomas kriterijus, būtent jis, nors ir neužtikrinantis projektuotojo profesionalumo, dažnai ir tampa pagrindinis projektuotojo atrankoje, nes privalomai taikyti kitokių kriterijų, taip pat privalomai organizuoti projekto konkursus jokie teisės aktai statytojų (tiek privačių asmenų, tiek perkančiųjų organizacijų) neįpareigoja. Toks projektuotojo atrankos reguliavimas galbūt atitinka ekonominius statytojų poreikius, tačiau neužtikrina tinkamo visuomenės interesų atstovavimo šioje srityje.
- c) Esant tokiai liberaliai projektuotojo parinkimo tvarkai, rūpintis architektūros kokybės užtikrinimu statytojus galėtų įpareigoti aiškus ir imperatyvus architektūrai keliamų reikalavimų nustatymas teisės aktuose, tačiau šiuo metu įstatymų lygmeniu yra įtvirtinti tik du konkretūs kokybės kriterijai, įstatymo įgyvendinamuose teisės aktuose architektūros reikalavimai nustatyti tik daugiabučių gyvenamųjų pastatų atžvilgiu (iš kurių ne vienas kelia abejonių dėl atitikties teisiniam reguliavimui). Teritorijų planavimo dokumentuose architektūros reikalavimų nustatyti neprivaloma, o individualiais teisės aktais, t. y. teisės taikymo aktais, nustatomi specialieji architektūros reikalavimai naujų kriterijų pateikti taip pat negali. Toks atsainus įstatymų leidėjo požiūris į visuomenei svarbios srities – statinių architektūros – reikalavimų nustatymą atspindi ir teisės taikytojų, visų pirma perkančiųjų organizacijų, veikloje.

Taigi norint, kad viešųjų pirkimų teisinis reguliavimas, nenusižengdamas Konstitucijoje įtvirtintiems asmenų lygiateisiškumo, įstatymų viršenybės, ūkinės veiklos laisvės ribojimo pagrįstumo, aiškumo ir kitiems principams, užtikrintų aukštą visuomenei svarbių statinių architektūros kokybę, pirmiausia atitinkami reikalavimai turėtų būti nustatyti visų statytojų veiklą bendrai ir suderintai reglamentuojančiuose teisės aktuose.

Viešųjų pirkimų įstatymas galbūt galėtų būti tas teisės aktas, kuriame, atsižvelgiant į visuomenės lėšų panaudojimą, būtų nustatyti papildomi ir (ar) griežtesni reikalavimai projektuotojo atrankai, architektūros kokybės kriterijų nustatymui bei jų įgyvendinimo kontrolei, tačiau prieš tai dar reikėtų platesnės teisinės diskusijos, ar statinių statybai naudojamų visuomenės lėšų argumento pakaktų diferencijuotam tos pačios ūkinės veiklos teisiniam reguliavimui.

Literatūra

- Andruškevičius, A.; Paškevičienė, L. 2011. *Viešojo administravimo teisiniai pagrindai*. Vilnius: Registrų centras.
- Bagdonas, V. 2001. Statybos viešųjų pirkimų kontraktų ekonominis pagrindimas, *Statyba* 7(5): 374–379.
- European Public Procurement Legislation and Architectural Services. Recommendations and Guidelines for Transposition to National Law*. 2005. Architects' Council of Europe. General Assembly.
- Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2005/36/EB dėl profesinių kvalifikacijų pripažinimo. 2005. OL L 255.
- Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2004/18/EB dėl viešojo darbų, prekių ir paslaugų pirkimo sutarčių sudarymo tvarkos derinimo. 2004. OL L 134/114.
- Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2004/17/EB dėl subjektų, vykdančių veiklą vandens, energetikos, transporto ir pašto paslaugų sektoriuose, vykdomų pirkimų tvarkos derinimo. 2004. OL L 134/1.
- Evaluation of the EU Public Procurement Directives*. 2010. Architects' Council of Europe. Work Group of Public Procurement. 9th November 2010, Ref: 426/10/TM/dd.
- Lietuvos Respublikos architektūros įstatymo projektas*. 2012. Parengtas Lietuvos Respublikos aplinkos ministerijos ir pateiktas Vyriausybei svarstyti 2012 m. spalio 5 d.
- Lietuvos Respublikos architektūros įstatymo koncepcija. 2009. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. birželio 3 d. nutarimu Nr. 643. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 22-652.
- Lietuvos Respublikos architektūros politikos kryptių aprašas. 2005. Patvirtintas Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. gegužės 18 d. nutarimu Nr. 554. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 64-2302.
- Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. 2000. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 74.
- Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas. 1995. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 3-37.
- Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymas. 1993. *Valstybės žinios*, 1993, Nr. 63-1188.

- Lietuvos Respublikos statybos įstatymas. 1996. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 32-788.
- Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymas. 1994. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 63-1231.
- Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymas. 1995. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 107-2391.
- Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas. 1999. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 60-1945.
- Lietuvos Respublikos viešųjų pirkimų įstatymas. 1999. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 56-1809.
- Mitkus, S.; Dėjus, T. 2000. Multiple criteria evaluation of construction tenders in accordance with the law on public procurement of the Republic of Lithuania, *Statyba* 6(6): 440–444.
- Nutarimas. 2009. Priimtas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. gruodžio 11 d.
- Nutarimas. 2005. Priimtas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. gegužės 3 d.
- Nutarimas. 2004. Priimtas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 5 d.
- Nutarimas. 1998. Priimtas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 3 d.
- Nutartis. 2013. Priimta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. balandžio 3 d. Nr. 3K-3-196/2013.
- Projekto konkurso organizavimo taisyklės. 2003. Patvirtinta Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2003 m. vasario 25 d. įsakymu Nr. 97. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 22-941.
- STR 1.11.01: 2010 „Statybos užbaigimas“. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 116-5947.
- STR 1.05.06: 2010 „Statinio projektavimas“. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 4-80.
- STR 2.02.01: 2004 „Gyvenamieji pastatai“. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 23-721.
- Spreiregen, Paul D. 1979. *Design Competitions*. New York: McGraw-Hill, Inc.
- Tarybos išvados 2008/C319/05 dėl architektūros: kultūros įnašas į tvarų vystymąsi. 2008. OL C 319.
- Tarybos rezoliucija 2001/C73/04 dėl architektūros kokybės miesto ir kaimo aplinkoje. 2001. OL C 73.
- Viešųjų pirkimų pasiūlymų vertinimo ekonomiškai naudingo pasiūlymo arba mažiausios kainos vertinimo kriterijumi rekomendacijos. 2006. Patvirtinta Viešųjų pirkimų tarnybos prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės direktoriaus 2006 m. spalio 12 d. įsakymu Nr. 1S-53. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 113-4329.
- Volker, L. 2010. *Deciding about Design Quality. Value Judgments and Decision Making in the Selection of Architects by Public Clients under European Tendering Regulations*. Leiden: Sidestone Press.

bounding public clients as builders when organizing public tenders related to design of buildings and implementing solutions of the design, are discussed herein. The main attention is paid to the most frequently disputed problems – the architect selection procedure and setting down of requirements for the architectural design. Based on the research of the legal acts and other related sources the conclusions in this article reveal the shortcomings of the current construction and public procurement regulations preventing the effective reaching of the goals declared by national and EU legal acts in order to secure the quality architecture, being one of the subjects of public matter.

Keywords: architecture, public procurement, project competition, construction, builder, designer, architecture quality, requirements to the architecture of a building.

Reference to this paper should be made as follows: Bakšienė, D.; Matvejenkaitė, K. 2013. Measures guaranteeing architecture quality in public procurement regulation, *Journal of Architecture and Urbanism* 37(2): 122–132.

DAIVA BAKŠIENĖ

Architect, lawyer, private forensic expert (Master of Architecture, Vilnius Gediminas Technical University, 2008; Master of Law, Vilnius University (VU), 2012), a member of the Boards of the Council of Experts and Council of Professional Ethics of Lithuanian Chamber of Architects (LCA), a member of the board of Lithuanian Architects Association (LAA) Vilnius section, director at JSC „Architektūros projektų valdymas ir konsultacijos“, Vingrių g. 25-4, 01309 Vilnius, Lithuania. E-mail: apv@mail.lt

Projects: since 1999 an author, co-author and project manager of architectural design projects, since 2010 a consultant for the technical and legal matters of construction and territorial planning at Law office Kairevičius Juzikis, member of the working group on the drafting of the Architectural Design Competition Rules of LAA, established by LAA council, lecturer on Construction Law at LCA, other organisations.

KRISTINA MATVEJENKAITĖ

Attorney-at-law (Master of Law, VU, 2005, LL. M. in International and European Economic and Commercial Law, University of Lausanne, 2010), Law office Kairevičius Juzikis, A. Goštauto g. 40A, 01112 Vilnius, Lithuania. E-mail: kristina.matvejenkaite@akj.lt

Projects: member of the working group on the drafting of the Law on Architecture, established by the Ministry of Environment, lecturer on Civil and Administrative Law at LCA.

MEASURES GUARANTEEING ARCHITECTURE QUALITY IN PUBLIC PROCUREMENT REGULATION

D. Bakšienė, K. Matvejenkaitė

Abstract. The article analyses legal rules of public procurement having a direct impact or possibly influencing the quality of architecture of buildings built using state or municipality funds. Also relevant questions of construction regulation,